

DE ZANDLOPER

Kwartaalblad van de Vereniging Oud Ede

Historisch Museum Ede

1998 - 3

m. meeuwissen

Bedrijf: Frankeneng 102
Postadres: Amsterdamseweg 66
6712 GK Ede
Tel.: (0318) 63 50 50
Fax: (0318) 62 29 27

meeuwissen
voor versheid, kwaliteit en service

CHOCOLATERIE

≡ Le Bâton ≡
Superieur

HOF VAN GELDERLAND EDE

G.C. Meeuwissen-de Wilde

de lekkerste winkel van Ede

ALLES VOOR DE DOE-HET-ZELVER

Autolakken
Draadmateriaal
Gereedschap
Verf
IJzerwaren

* Bezorgen gratis

Hout Board Triplex
Wandplaten Schroten
Wandweefsel

Dit alles natuurlijk bij

DOE-HET-ZELF MARKT

ELBERT JANSEN V/H DE NOOY

KOLKAKKERWEG 65 - 67 - EDE - TEL. (0318) 611 680

* *Wij geven u een deskundig advies*

DE ZANDLOPER

Kwartaalblad van de Vereniging Oud Ede
26e jaargang nr. 3 september 1998

Van het bestuur

Nadat op de laatste algemene ledenvergadering van onze vereniging enkele nieuwe bestuursleden waren geïnstalleerd, werd een aantal taken herverdeeld. Om een goede coördinatie tussen de verschillende verenigingsactiviteiten te handhaven, zullen bestuursleden de vergaderingen van commissies, werkgroepen enz. bijwonen. De verdeling is als volgt:
redactie De Zandloper: de heer W. Kempe,
werkgroep Geschiedenis: mevrouw W.J. Oosterom-Scheffer,
werkgroep Public Relations: de heer D. Boot.

Wegens het vertrek van Mr. W.R.H. Jager als bestuurslid dienden de twee taken die hij vervulde door anderen te worden overgenomen. Mr. J.A. Postuma aanvaardde de benoeming tot vice-voorzitter, terwijl mevrouw P. Ritman-Schuurer tot afgevaardigde in het bestuur van de Stichting Vrienden van de Vereniging Oud Ede werd benoemd.

Om de activiteiten rond het vijfenzeventigjarig bestaan van onze vereniging in 1999 te coördineren en ten uitvoer te brengen is een jubileumcommissie gevormd, die onder voorzitterschap staat van mevrouw H.A. Blaauw-de Wit. In deze commissie hebben verder zitting mevrouw I. Zwaginga-van der Sluis en de heren A. Blokslag, P. Standaart en D.J. List. De meeste geledingen binnen de vereniging worden door deze personen vertegenwoordigd. De commissie heeft inmiddels een eerste concept voor te organiseren activiteiten aan het bestuur voorgelegd en zal dit op korte termijn verder uitwerken en vormgeven.

Een belangrijke activiteit is het streven naar uitbreiding van ons ledenbestand. Wij hopen in 1999 meer dan duizend leden te hebben. Het bestuur roept alle leden op om te helpen dit doel te bereiken – het zou het mooiste cadeau zijn van de leden aan de vereniging! In dit nummer van De Zandloper is opnieuw een formulier bijgesloten waarop u de naam van een nieuw lid van Oud Ede kunt invullen. Als beloning voor uw werfactiviteit ontvangt u een fraaie zandloper.

Ledenvergadering 3 november 1998

Op dinsdag 3 november a.s. zal de heer Drs. Peter W. Schipper uit Tiel voor onze leden een lezing met dia's verzorgen, getiteld: "Antiek herkennen". Deze bijeenkomst vindt plaats in Restaurant Buitenzorg - in zaal De Drie Gratiën - aan de Amsterdamseweg 19 te Ede, en begint om 20.00 uur. Het bestuur hoopt dat vele leden deze interessante lezing zullen bijwonen. Noteer deze datum alvast in uw agenda.

Museumnieuws

Over Rouwen en Trouwen

Van 18 november 1998 tot en met 31 januari 1999 zal in het Historisch Museum Ede de wintertentoonstelling 'Rouwen en Trouwen' worden gehouden. Op zich lijkt dit geen gebruikelijke combinatie. Qua spelling slechts één letter verschil, maar qua beleving twee volledig tegengestelde begrippen. Toch is er wat betreft de keuze van de kleur van de rouw- en trouwkleding een opmerkelijke wisselwerking waar te nemen. In deze tentoonstelling ligt de nadruk op de uiterlijke kenmerken van het rouwen en trouwen: de kleding, de accessoires en de (t)rouwkaarten. Wanneer we in de geschiedenis van het huwelijk en de begrafenis kijken, blijkt dat bepaalde tradities helemaal nog niet zo oud zijn.

De samenstellers van deze tentoonstelling onderschrijven niet de mogelijke speculaties over het spijt krijgen van een huwelijk ofwel: 'Trouwen én Rouwen'.

Trouwen

Tegenwoordig wordt op uitbundige wijze gehuwd. Het liefst in een wijde, witte japon met hoepelrok en met een hoge bruidstaart en een knalfeest. De witte kleur van de bruidsjacon stond vroeger voor de maagdelijkheid van de bruid, tegenwoordig is het nog slechts een modekleur. Wie weet wat in 2000 de trend zal worden?

Wellicht zult u zich afvragen wanneer de bruid een witte japon met een sluier is gaan dragen. Bestudering van schilderijen en modeprenten toont aan dat deze traditie niet zo heel erg oud is. Vroeger trouwden men in zijn beste pak. De mooiste jurk van de bruid was zelden wit. Toch verschijnen rond 1750 de eerste bruiden met opvallend lichte kleding: zilverkleurig satijn of brokaat. Spierwitte stoffen komen pas rond 1800 in de mode, evenals het dragen van een sluier of voile. Van een typisch witte bruidsjacon met sluier mogen we dan nog niet spreken. Pas rond 1825 verschijnen in de Franse en Engelse modetijdschriften prenten met de eerste echt witte bruids-

japonnen, compleet met sluier. Natuurlijk is dit een mode die nog moet aanslaan. De gewone vrouw houdt vast aan de gewoonte om te trouwen in haar beste, gekleurde japon. Schilderijen van eenvoudige huwelijken tonen dit aan. In Nederland duurt het nog tot circa 1870 voordat het trouwen in wit in zwang raakt.*

Echter, rond 1900 trouwen relatief veel vrouwen in een zwarte japon. Alleen de corsage, het bruidsboekje en een eventuele sluier geven aan dat het om een huwelijk gaat. In dezelfde tijd zien we dat in Ede, en andere delen van Nederland, ook in de klederdracht hoofdzakelijk zwart wordt gedragen. Dit betreft geen rouwkleding. Vermoedelijk heeft dit verschijnsel te maken met een verzwaring van de kerkelijke opvattingen. Aan het begin van deze eeuw werden

Bruidskleding uit omstreeks 1835.

immers ook de kaartspelsymbolen in de toren van de Oude Kerk dichtgetimmerd. Deze symbolen, die vanaf de Middeleeuwen de verschillende standen uitbeeldden, werden toen alleen gezien als wereldse kaartspelsymbolen. Daarom werd het ongepast gevonden deze symbolen te gebruiken om een kerktoeren te sieren.

De kleding van de bruid was niet altijd gelijk. Rijke en voornamelijk families trouwden in het wit, met veel luxe en een sluier. In een periode van rouw werd uiteraard niet in het wit getrouwd. Meer burgerlijke en praktisch ingestelde bruiden trouwden in het zwart, eventueel met een sluier. Zeer informeel waren de bruiden die trouwden in een middagjapon, compleet met hoed. Al met al best verwarrend.

Twintig jaar later werd de verwarring nog groter. De bruid kon niet alleen uit een witte of zwarte japon met beenbekleding en schoeisel in dezelfde kleur kiezen maar ook

Een trouwfoto gemaakt rond 1925.

uit een gekleurde japon met zwarte kousen en schoenen, zwarte kousen en gekleurde schoenen of gekleurde kousen en schoenen. Verder was rond 1925 de zoom van de bruidsjaпон, zoals die van alle andere japons en rokken, gestegen tot de knie.

Tot kort na de Tweede Wereldoorlog was het voor de gewone vrouw vrij ongebruikelijk om in het wit te trouwen. Men vond een nette japon goedkoper en bovendien veel praktischer. Een witte bruidsjaпон kun je immers maar één keer dragen! Rond 1950 trouwden echter steeds meer vrouwen in het wit en ging de bruidsjaпон de verschillende modes volgen: broekpak, spijkerpak, hippie-look, enzovoort. Een tijd lang was trouwen in het wit en zelfs het trouwen als zodanig helemaal uit geweest. Tegenwoordig is trouwen weer in en kiezen praktisch ingestelde en vooruitstrevende vrouwen voor deze ene bijzondere dag toch weer voor een droom van een bruidstoilet met wijde hoepelrok. En voor wie hiervan niet houdt zijn er genoeg creaties in zachte pasteltinten, pikzwart en bloedrood.

Rouwen

Over rouwen is minder bekend. Het is een periode waar niet met genoeg aan wordt teruggedacht. Ook worden er geen uitgebreide foto- en/of videoreportages van gemaakt, zoals dat bij een bruiloft de gewoonte is. Aan het einde van de achttiende eeuw was het echter bij de gegoeden wel gebruikelijk dat uitgebreid werd gerouwd. De rouwcultuur was toen al zo ver gecultiveerd dat er onderscheid werd gemaakt tussen de zware rouw en de lichte rouw. De familierelatie tot de overledene bepaalde of men in de lichte of de zware rouw diende te gaan. Overigens werd aanvankelijk een periode van zware rouw opgevolgd door een tijd van lichte rouw, voordat men zich weer volgens de laatste mode ging kleden. In een zekere mate was rouwen ook een modieus verschijnsel. Wanneer een monarch of een kroonprins overleed heerste er alom in het land rouw en kledde men zich overeenkomstig.

In de negentiende eeuw was het gebruikelijk dat gedurende de periode van zware

D. DOODEN
BEGRAVEN

vii Misericorde

Quand la Mort, comme le Tonnerre, Il faut qu'on pleure à main
brasse le Cœur du pauvre humain. L'accuse dans ses draps noirs le mette en terre

"De dooden begraven" (omstreeks 1700).

rouw uitsluitend zwart werd gedragen. De vrouw droeg een lange sluier, en juwelen waren uit den boze. Maar de mens wil nu eenmaal graag versieringen dragen. Als rouwversierselen verschijnen dan rond 1825 accessoires van mensenhaar (haarwerk) en aan het einde van de negentiende eeuw sieraden van git. Deze gittenmode zou zijn begonnen door koningin Victoria van Engeland.

Zoals met de traditie van de witte bruidsjaпон werd gebroken doordat men rond 1900 zwart ging dragen, zien we in deze eeuw dat het Nederlands koninklijk huis breekt met de traditie van het rouwen in het zwart door twee begrafenis en geheel in het wit te laten plaatsvinden: die van koningin Wilhelmina en van prins Hendrik. Wit is immers ook een rouwkleur. Zo kon aan het begin van deze eeuw witte, met zwart afgebiesde, kinderkleding uitstekend dienst doen als rouwkleding. Voor de lichte of halve rouw was

grijs de correcte kleur. Tegenwoordig zijn paars en marine ook geschikte rouwkleuren. In de Edese klederdracht, waar alles zwart was, kon men uitsluitend aan de muts van de vrouw zien of zij in de rouw was. Gedurende beide rouwperiodes werd geen kant gedragen. De mutsen die men droeg werden tijdens de zware rouw gemaakt van stevig ondoorzichtig katoen (batist). Gedurende de lichte rouw droeg men enigszins doorschijnende modellen.

Voor mannen was het moeilijk om aan te geven dat zij in de rouw waren. De kleding, het boerenpak en de geklede jas of jacquet, was immers al zwart. Rond de hoge hoed, uiteraard alleen gedragen door de gegoe-den, werd ten teken van rouw een doffe, brede rouwband gedragen. Eventueel werd om de hoed een soort sluier gedrapeerd. Om de bovenarm werd een brede zwarte rouwband gedragen. Een alternatief voor de rouwband was een ruitvormig stuk zwarte stof, dat op de mouw van het kledingstuk werd genaaid. In onze ogen lijken dit vreemde uitingen. Dergelijke gebruiken moeten we echter in de geest van de tijd

Rouwkleding zoals die rond 1885 werd gedragen.

zien. Gedurende de Tweede Wereldoorlog moesten de Joden, communisten, zigeuners en homoseksuelen van de Nazi's duidelijk herkenbare tekens op hun kleding dragen. En na de oorlog droegen de leden van de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten geen uniform maar een oranje NBS- of BS-armband.

Op de vraag naar de duur van de rouwperiode is geen eenduidig antwoord te geven. Rond 1900 wordt in een Duits boekje gesproken over een jaar rouw, bestaande uit een half jaar zware rouw gevolgd door een half jaar lichte rouw. Een etiquetteboek van ca. 1935 spreekt van een rouwperiode van een jaar en zes weken of zelfs langer. De halve rouw wordt hier echter niet meer

genoemd. Maar in de klederdrachten van Nederland was het meestal niet gebruikelijk om van zwart direct over te gaan naar felle kleuren.

Evenals in de kleding zien we dat ook de rouwkaarten met de mode meegaan. Rond 1900 hebben deze kaarten zonder uitzondering een zeer brede zwarte (rouw-)rand. Tegenwoordig wordt doorgaans een smalle grijze rand gebruikt. Maar marine en paars komen ook wel voor.

Drs. Dirk-Jan List

* *Bron:* Mevr. J.M. de Jonge-de Meijere, kostuumdeskundige en verzamelaar.

De foto's bij dit artikel zijn afkomstig uit de privécollectie van de auteur.

Schenkeningen

In de afgelopen tijd heeft het museum regelmatig schenkingen mogen ontvangen. Een bijzondere aanwinst voor de collectie topografische kaarten is een kaart van de Veluwe uit omstreeks 1750. Deze kaart is reeds tentoongesteld geweest.

Voor de bovengenoemde tentoonstelling werden accessoires voor een doodkist, een trouwpak uit 1955, een bruidsjaпон uit het begin van de jaren vijftig, een jas van een mantelpak en het bijbehorende trouwkostuum voor de bruidegom uit 1919 geschonken. De textielcollectie werd verder verrijkt met enkele dameshoeden, knipmutsen, petten en damesonderkleding.

De meeste knipmutsen worden gedemonteerd geschonken, dat wil zeggen zonder voorstrook. Het museum houdt zich zeer aanbevolen voor oud kant aan de meter, dat kan worden gebruikt voor nieuwe voorstroken!

De collectie grafiek werd uitgebreid met een map met twaalf prenten. De bibliotheek mocht zich verheugen over de schenking van een videoband over het Marnix College en van verschillende publicaties, waaronder enkele over de Edese Brandweer alsmede een oud adresboek van Ede. De diverse oude en nieuwe foto's en ansichtkaarten zullen zeker te zijner tijd van dienst zijn bij de wisseltentoonstellingen.

Voor onze collectie voorwerpen ontving het museum een houten wapen van Ede en een houten klepper. Hiervoor onze hartelijke dank.

DE ZANDLOPER is het orgaan van de Vereniging Oud Ede

- * Het dagelijks bestuur van de Vereniging Oud Ede bestaat uit de heer D. Boot (voorzitter), de heer D. van Veldhuizen (secretaris) en de heer W. Kempe (penningmeester).
 - * De contributie bedraagt 20 gulden per jaar, te voldoen door storting op giro 353.42.68 van penningmeester Vereniging Oud Ede te Ede.
 - * Het Historisch Museum Ede (Museumplein 7, 6711 NA Ede, tel. (0318) 61 95 54) is open 's middags van twee tot vijf uur, op zondagen tot vier uur. Op maandagen is het museum voor het publiek gesloten.
 - * Conservator van het museum is drs. D.J. List.
 - * De redactie van De Zandloper bestaat uit de heren J.E.H. den Hartog (eindredacteur), drs. D.J. List, J.J.P. Nijdam, F.G. van Oort, H. van Scherrenburg en G.H. Stel.
 - * Adres voor vereniging, museum en orgaan: Museumplein 7, 6711 NA Ede, tel. (0318) 61 95 54.
 - * Productie van het blad: Drukkerij Frouws te Ede.
- ISSN 1384-7090

De geschiedenis van het bibliotheekwerk in de gemeente Ede

Deel 2; de periode van 1950 - 1995

Inleiding

Tot na de Tweede Wereldoorlog beschikte het dorp Ede over twee bibliotheken: de Openbare Leeszaal met Bibliotheek en Conversatiezaal op Christelijke grondslag (LBC), gevestigd in een gebouwtje achter villa Heesterheide aan de Stationsweg, en de Openbare Leeszaal tot Nut van 't Algemeen, op het adres Arnhemseweg 16. Besturen van beide instellingen bleken niet bereid tot samenwerking. Door tegengestelde belangen werd de kloof steeds groter.

Begin van samenwerking

In het begin van de jaren vijftig trad er toch een kentering in. Het Nut, dat steeds vreesde voor een teveel aan confessionele invloed, bleek wel te willen meewerken aan een neutrale bibliotheek. Er werd een comité tot oprichting van een Openbare Leeszaal en Bibliotheek in Ede gevormd. Dit comité koos, naar het voorbeeld van de Openbare Leeszaal en Bibliotheek te Wassenaar, voor een Openbare Leeszaal en Bibliotheek op federatieve grondslag. De besprekingen resulteerden tenslotte in een stichtingsakte en de Stichting Openbare Leeszaal en Bibliotheek op Federatieve Grondslag kwam op 1 oktober 1953 tot stand. Zij kwam op grond van de rijkssubsidievoorwaarden in aanmerking voor overheidssubsidie. Het gemeentelijk subsidie mocht aanvankelijk alleen gebruikt worden voor het aanschaffen van zogenaamde verrijkingslectuur. Dit om tegemoet te komen aan de protesten van de boekhandel, die in de opgerichte stichting een concurrent zag en verlies van inkomsten vreesde. Over de kwestie verrijkingslectuur, studieboeken en literaire romans bestond echter enig verschil van mening. Langzamerhand werden de grenzen verlegd en kwam er ook ontspanningslectuur.

Helaas hield de Openbare Leeszaal Benne-

kom zich afzijdig. Het bestuur daarvan wilde alleen meedoen als gelijkwaardige derde partner. Een samenwerking met de r.k. bevolkingsgroep mislukte eveneens. De pastoor wees deze samenwerking van de hand. In de stichting bleven twee partijen vertegenwoordigd:

- a. Het Departement Ede van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen (genoemd Het Nut),
- b. De Vereeniging tot stichting en instandhouding van een Openbare Leeszaal met Bibliotheek en Conversatiezaal op Christelijke grondslag te Ede (genoemd LBC).

Om in aanmerking te komen voor rijkssubsidie was één der voorwaarden het benoemen van gediplomeerd personeel. Met ingang van 1 oktober 1953 werd mejuffrouw T. M. van Heulen, directrice Openbare Leeszaal en Bibliotheek Vlissingen, tot directrice aangesteld.

Villa Beukbergen

De jonge stichting kreeg nu met andere problemen te maken, zoals het vinden van een geschikte huisvesting. Zowel het badhuis tegenover het gebouw van de Nederlandse Protestantenvond, waarin de Nutsbibliotheek inmiddels was ondergebracht, als het gebouwtje achter huize Heesterheide aan de Breelaan, het onderkomen van de LBC, waren ongeschikt voor de nieuwe stichting. Al spoedig kwam de benedenverdieping van villa Beukbergen aan de Stationsweg ter beschikking. De financiële problemen konden tot een minimum worden beperkt door een gift van de AKU en door het bedrag dat vrijkwam wegens het niet oprichten van een oorlogsmonument te Ede.

Burgemeester H.M. Oldenhof kon op 14 november 1953 de Openbare Leeszaal en Bibliotheek officieel openen in hotel Gea. Twee dagen later werd met de uitlening van

Villa Beukbergen in 1920.

boeken begonnen en op 23 december werden ook reeds kinderboeken beschikbaar gesteld. Voor beide afdelingen was direct al veel belangstelling.

Samenwerking Nut en LBC

Voordat echter alle boeken een plaatsje hadden gevonden en de officiële opening was geregeld, waren er tussen Het Nut en de LBC nog wel de nodige zaken te bespreken geweest. Men kwam o.a. overeen dat beide verenigingen hun boekenbezit zouden inbrengen. De boeken werden niet gescheiden opgesteld, maar bleven wel het eigendom van de betrokken vereniging. Ten einde het federatieve karakter te bewaren werd op de romans door middel van gekleurde strookjes aangegeven welke christelijk en welke, zoals men het toen formuleerde, positief niet-christelijk waren. Op deze wijze werd het publiek opmerkzaam gemaakt op de strekking van het boek. In deze beginperiode was dat een belangrijk punt. Tevens kwam er een boekencommissie, die samen met de directrice het aanschaffingsbeleid bepaalde. Pas tegen het eind van de jaren zestig werd deze commissie ontbonden.

De boeken werden, voor die tijd zeer vooruitstrevend, in een zogenaamde Open Boe-

kerij geplaatst. Dit betekende dat het publiek, in tegenstelling tot wat in veel bibliotheken in die tijd nog het geval was, niet meer met een wensenlijstje bij het dienstdoende personeel hoefde te komen, maar zelf de boeken uit de kasten mocht nemen, ze inzien en uitzoeken.

Een tweede belangrijk punt waar beide partners aan hechtten was de opstelling van de lezer ten aanzien van beide partijen. Het personeel moest dan ook aan alle nieuwe lezers vragen, of zij als Nutslezer of als LBC-lezer wilden worden ingeschreven. De verhouding LBC- en Nutslezers werd nauwkeurig bijgehouden. Over het algemeen was er sprake van een evenwichtige verdeling. Dit evenwicht was belangrijk voor de aanschaf van nieuwe boeken. Ook kreeg zowel het Nut als de LBC f 0,20 per ingeschreven lezer voor de eigen kas. Nog tot het einde van de jaren zestig bracht het personeel braaf de kleurtjes op de boeken aan en werden Nuts- en LBC-lezers apart genoteerd. De lezers zelf bekommerden zich meestal weinig om LBC of Nut en de kleurtjes op de boeken zagen zij nauwelijks. Zij werden bewust kleurenblind en weigerden soms geërgerd om hun voorkeur voor Nut of LBC uit te spreken. Een en ander

mondde uit in een administratieve aangelegenheid, waarmee geleidelijk aan maar weinig meer werd gedaan en waarmee tenslotte werd gestopt. Toen in 1969 de rooms-katholieken tot de federatie toetraden, gold de regeling niet meer.

Bennekom

Op 1 januari 1956 hechtte zich een oude loot aan een jonge stam. De reeds veertig jaar bestaande bibliotheek te Bennekom sloot zich aan bij de Stichting Openbare Leeszaal en Bibliotheek op Federatieve Grondslag en werd een filiaal van de OLB te Ede. Daardoor verbeterde haar financiële positie. De komende jaren zou blijken dat de aansluiting vele voordelen had. De leiding van het filiaal berustte bij mevrouw L.H. Mulder-van Marle, onder supervisie van de directrice.

Voor intern beheer bleef het filiaal Bennekom zijn eigen bestuur houden. Dit bestuur behield ook zijn eigen budget en gaf aparte jaarverslagen en financiële verslagen uit. De gelden voor het beheer en de aanschaf van boeken kwamen uit het budget van de federatie. Aan het eind van de jaren zestig werden uit een oogpunt van efficiëntie het financiële beheer en de verslaggeving overgedragen aan het bestuur van de federatie. Het bestuur van het filiaal benoemde twee afgevaardigden in het bestuur van de Stichting OLB op Federatieve Grondslag.

Verrijkslectuur

Naar aanleiding van een klacht van een der winkelbibliotheken kwamen B en W van Ede in 1954 nog eens terug op de z.g. verrijkslectuur. Aan bestuur en directie werd duidelijk gemaakt dat zij zich, volgens het destijds vastgestelde raadsbesluit, niet mochten bewegen op het terrein van de zuivere ontspanningslectuur, omdat deze lectuur in voldoende mate aanwezig was bij de bestaande plaatselijke winkelbibliotheken. Zoals reeds eerder opgemerkt, wist de directrice, daarbij gesteund door de rijksinspecteur, te bewijzen dat het begrip verrijkslectuur verschillend kon worden uitgelegd en dat de Openbare Leeszaal en Bibliotheek als instelling met een culturele en

sociaal-pedagogische taak geen commercieel doel beoogde.

Start bouwplannen Stationsweg

Gaandeweg werden onder leiding van de directrice en enkele bestuursleden plannen opgevat voor een eigen onderkomen aan de Stationsweg te Ede. De plannen werden door het gemeentebestuur opgenomen in een gewijzigd uitbreidingsplan. Hoewel het bestuur na vele besprekingen een bouwplan aanbood, bleef de goedkeuring van de rijksinspectie en de bouwcommissie voor openbare bibliotheken nog uit. Er zat dan ook niets anders op dan te zoeken naar een voorlopige oplossing. Besloten werd de bovenverdieping van villa Beukbergen, die door vertrek van het daar wonende gezin was vrijgekomen, te huren en te bestemmen voor leeszaal en werkruimte van het personeel. Op de begane grond kwam er zo meer ruimte voor de uitlening van boeken.

In 1965 werd het zoeken naar een oplossing voor het huisvestingsprobleem toevertrouwd aan de penningmeester, de heer I. Keekstra. Hij slaagde er eind 1965 in een gedeelte van het terrein aan de Stationsweg, dat de OLB sinds december 1964 in eigendom had en waarop villa Jacoba stond, te verkopen aan de Vereniging Serviceflat Sparrenhof. Het wachten was nu op de goedkeuring van het bouwplan.

Ondanks alle inspanningen bleef nieuwbouw voor de bibliotheek te Ede ook in 1966 een slepend probleem. Wel ontving het bestuur van het College van B en W der gemeente Ede de toezegging dat naast het jaarlijks subsidie ook de kosten van rente en aflossing zouden worden gesubsidieerd. Villa Beukbergen was en bleef echter de weinig representatieve plaats voor een zo belangrijke culturele instelling als de Edese bibliotheek. De directrice, mejuffrouw G. Schreuder, die in 1960 mejuffrouw T.M. van Heulen was opgevolgd, zou niet meer meewerken aan de bouw van een nieuwe bibliotheek. Zij vroeg en kreeg in verband met haar huwelijk per 1 juli 1966 eervol ontslag en ging Ede verlaten. De directrice van de Openbare Leeszaal en

Bibliotheek te Veendam, mejuffrouw B.T. Groen, volgde haar per 1 augustus 1966 op.

Verdere opbouw en uitbreiding van het bibliotheekwerk kregen al snel de volle aandacht en werden voortvarend aangepakt. Na een bezoek aan de rijksinspectie en de bouwcommissie voor Openbare Bibliotheken te Den Haag kon weliswaar in 1966 nog niet met de bouw van de nieuwe bibliotheek worden begonnen, maar de vaart kwam er wel in. Een aangepast bouwplan werd goedgekeurd en subsidiabel verklaard. In 1967 kon worden begonnen met de uitvoering van het bouwplan voor de nieuwe hoofdbibliotheek en op 23 juni 1967 werd de eerste steen gelegd.

De bibliotheek gaat villa Beukbergen verlaten. Maart 1968.

In februari 1968 werd het bibliotheekgebouw opgeleverd en in maart vond de verhuizing plaats. Op 22 april 1968 werd de nieuwbouw geopend door burgemeester Dr. P.J. Platteel.

Stichting Verenigde Openbare Bibliotheken Gemeente Ede

In 1969 kreeg de bibliotheek een bredere basis. De inmiddels opgerichte Stichting R.K. Openbare Bibliotheek gemeente Ede besloot tot samenwerking. Op 13 juni 1969 kwamen er nieuwe statuten. Met de Stichting Openbare Nutsbibliotheek gemeente Ede en de Stichting Protestants Christelijke Openbare Bibliotheek gemeente Ede werd een gemeenschappelijke bibliotheek gevormd. Deze bibliotheek kreeg de naam Stichting Verenigde Openbare Bibliotheken Gemeente Ede. De drie samenwerkende

stichtingen benoemden elk vijf leden voor het bestuur van deze nieuwe stichting, die haar werkzaamheden op 1 januari 1970 begon. In de nieuwe statuten werden bepalingen opgenomen die borg stonden voor een blijvende evenredige vertegenwoordiging.

Uitbreiding van activiteiten

Na de vestiging van uitleenposten te Otterlo en Ederveen en goed voorziene bibliotheken in Ede, Bennekom en Lunteren volgden speciale afdelingen voor bejaarden, gehandicapten en buitenlandse werknemers. Een der eerste discotheken in Gelderland werd in Ede geopend. De boekenbus ging rijden en werd een overweldigend succes. Wethouder R. Bos stelde haar op 8 maart 1972 in de wijk Veldhuizen officieel in gebruik. De uitleenposten te Ederveen, Harskamp en Otterlo werden opgeheven en vervangen door de rijdende bibliotheek. Ook de dorpen De Valk, Overwoud, Nederwoud, Wekerom en De Klomp, waar nog geen bibliotheekvoorziening was, konden nu volgens een vast routeschema wekelijks van boeken worden voorzien.

Omdat de nieuwe wijk Veldhuizen nog niet over een bibliotheek beschikte, werd de bus ook in dit zich snel uitbreidende deel van Ede ingezet. Al na vrij korte tijd moest in verband met de enorme drukte bij standplaats winkelcentrum Lindenhorst een lezersstop worden ingesteld. Duidelijk werd dat een bibliotheekfiliaal voor de wijk Veldhuizen geen overbodige luxe meer zou zijn.

Jan Terlouw: "Een bibliotheek is van onschatbare waarde voor de bevolking."

In 1975 kon aan het voorbereidende werk voor de bibliotheek in de wijk Veldhuizen worden begonnen en op 19 december 1975 werd het nieuwe filiaal geopend door de oud-Edenaar, politicus, schrijver en later commissaris van de Koningin in Gelderland, dr. J.C. Terlouw.

In hetzelfde jaar kreeg het in 1971 door burgemeester J. Slot geopende filiaal in Lunteren een aparte jeugdafdeling en verrichtte Eugenie Herlaar, oud-inwoonster van Ede en destijds bekend van het TV-journaal, de officiële opening van het nieuwe bibliotheekgebouw te Bennekom.

Eugenie Herlaar: "Ga lezen, draai de TV-knop om, maar dan wel ná het nieuws graag!"

Bestuur, directeur en medewerkers beleefden in 1995 nog meer vreugdevolle momenten. In het voorjaar kwamen er eindelijk nieuwe mogelijkheden voor filiaal Ede-Zuid/Maandereng. In 1990 en 1991 was er reeds met het gemeentebestuur gesproken over een nieuw filiaal in Ede-Stadspoort; hierover werd door de directeur een programma van eisen opgesteld. Door een extra jaarlijks subsidie en een eenmalige bijdrage van de gemeente kon vijf jaar later het tien jaar oude filiaal van de Fernhoutstraat worden overgebracht naar het gloednieuwe, modern en vrolijk ingerichte pand aan Stadspoort 2.

De officiële opening vond plaats op 14 april 1995 en werd verricht door wethouder G. van Soest. Wieteke van Dort was speciaal uitgenodigd om de kinderen te vermaken.

Dat de nieuwe huisvesting werd gewaardeerd toonde de toestroom van nieuwe lezers aan. De vele activiteiten rond de opening trokken vooral de aandacht van de bewoners in de nieuwe wijk Rietkampen.

De nieuwe bibliobus (1995).

In december 1995 kon de nieuwe 17 meter lange boekenbus, voorzien van zo'n 5.000 boeken, worden binnengehaald. Zij werd op 6 december bij het gemeentehuis officieel in gebruik genomen. Samen met een aantal leerlingen van de basisschool De Rijnsteeg te Bennekom verrichtte wethouder G. van Soest de openingshandeling. De aanwezigen keken daarna met bewondering naar dit nieuwe mobiele filiaal.

De uitlening van videobanden, die als extra attractie op bibliotheekdag 1986 was gestart, vroeg spoedig om uitbreiding. Tevens werd een inbraakvrije kast voor de apparatuur aangeschaft. Tevoren was met videotheekhouders in de gemeente een gesprek gevoerd. Men werd het erover eens dat van concurrentie nauwelijks sprake kon zijn, omdat zowel omvang als inhoud van de collecties grote verschillen vertoonden. De proef met het uitlenen van compact discs was een succes, zodat in 1986 kon worden overgegaan tot het samenstellen van een eigen collectie naast de huurcollectie van de Landelijke Bibliotheek Centrale, die voorlopig gehandhaafd bleef. Voor de aanschaf van de bijbehorende apparatuur werd van het Anjerfonds f 500,— ontvangen.

Door de opkomst van de compact discs was er weinig belangstelling meer voor de musiccassettes. De aanschaf daarvan werd dan ook stopgezet en het aanschafbeleid werd gewijzigd. Door weer een herschikking van het meubilair in de discotheek kon voor de nieuwe media ruimte worden gemaakt. De komst van de reeds lang gewenste bladmuziek zorgde voor een feestelijke stemming in de tot fonothek uitgegroeide discotheek. En zo werd 1995 voor de bibliotheek ten slotte een belangrijk jaar.

Documentatiecentrum

Door talrijke veranderingen in het onderwijs kregen de basisscholen belangstelling voor een documentatiecentrum. Dankzij de medewerking van het gemeentebestuur en de afdeling onderwijs van de gemeente Ede kon in 1973 de schoolbibliotheekdienst worden gerealiseerd, die in 1974 operationeel werd. Er kwam een showcollectie van boeken ter beschikking. Aan de hand van deze collectie kon het onderwijzend personeel aankopen doen, die door de bibliotheek later uitleenbaar bij de school werden afgeleverd. In 1974 konden reeds dertig basisscholen gebruik maken van een eigen documentatiecentrum.

Ruimtegebrek aan de Stationsweg

Aan het eind van het jaar 1975 werd duidelijk dat de eens zo bejubelde bibliotheek wat haar huisvesting betref al enige tijd geen goed voorbeeld meer was. De boekenkasten rukten op en het gebouw raakte vol. Gedachten over ruimtegebrek, die in 1968 reeds werden geuit, waren werkelijkheid geworden. Er was nauwelijks meer plaats voor het ontvangen en rondleiden van groepen en schoolklassen. Ook viel er niet meer te denken aan tentoonstellingen van enige omvang en andere activiteiten waarvoor veel ruimte nodig was. Het prettig vertoeven in de bibliotheek had onder het ruimtegebrek danig te lijden.

Met de bedoeling om te zijner tijd een nieuwe huisvesting voor de hoofdbibliotheek te realiseren, werd in april 1977 overleg gepleegd met het gemeentebestuur over de aankoop van 4500 m² grond in het centrum van Ede.

Beleidsnota

Voor het eerst in 1973 werd onder de titel "Het bibliotheekwerk in de gemeente Ede" een beleidsnota gepubliceerd. In de jaren daarna werd deze nota regelmatig bijgesteld en voorzien van een werkplan en een schrij-

De hoofdbibliotheek aan de Stationsweg te Ede (1968-1997). Jarenlang een vertrouwd en aantrekkelijk gebouw.

ven betreffende de herwaardering van het bestaande beleid.

Het gemeentebestuur werd zo regelmatig geïnformeerd over het werk en de toekomstplannen van de bibliotheek.

Haalbaarheidsonderzoek herhuisvesting hoofdbibliotheek

Het gemeentebestuur gaf, naar aanleiding van de door de bibliotheek ingediende projectaanvraag voor een hoofdbibliotheek en van vragen die tijdens de behandeling van de meerjarenbegroting in juni 1987 waren gesteld, opdracht voor een "Haalbaarheids- onderzoek herhuisvesting hoofdbibliotheek".

Een werkgroep, waarin bestuursleden en de directrice van de bibliotheek, ambtenaren van de gemeente en wethouder P. Aalbers zitting namen, kreeg tot taak te zoeken naar een financieel haalbare oplossing. Het eerste programma van eisen werd verder uitgewerkt en als discussiestuk voor overleg gebruikt. Bestuur en directrice van de bibliotheek kozen uiteindelijk voor drie voorkeurlokaties:

- het terrein tussen politiebureau en brandweer aan het Van Dijkeplein,
- het terrein in het centrum van Ede aan de Brouwerstraat/Kuiperplein (naast de muziekschool),
- het terrein aan het Kuiperplein/Telefoonweg.

Welzijnswet

Per 1 januari 1987 werd een nieuw tijdperk ingeluid. De welzijnswet trad in werking. In deze wet werd onder meer het leenrecht geregeld.

Schrijvers, illustratoren en anderen kregen het recht op een vergoeding voor het uitleenen van hun boeken. Aanvankelijk moest deze vergoeding door de rijksoverheid en de bibliotheken gezamenlijk worden opgebracht.

Met ingang van 1996 kwam zij echter geheel voor rekening van de bibliotheken. En dat terwijl de openbare bibliotheken de afgelopen jaren al waren geconfronteerd met kortingen en bezuinigingen.

De plaatselijke overheden ontvingen voor-

taan van de rijksoverheid één doeluitkering. Wat de verdeling van deze gelden betrof moesten de openbare bibliotheken concurreren met andere welzijnsinstellingen.

Afscheid mevrouw Groen

Niet lang daarna kwam er ook verandering op directieniveau. De directrice, mevrouw B.T. Groen, had reeds op 11 maart 1987 in een bestuursvergadering laten weten dat zij na 44 bibliotheekjaren de tijd gekomen achtte om afscheid te nemen van haar werk. Nadat in de Edese bibliotheken 22 jaar lang in goede en minder goede tijden het sein op "Groen" had gestaan, kwam daar per 1 mei 1988 verandering in. Met ingang van die datum werd haar eervol ontslag verleend. Samen met het bestuur had zij zich jarenlang ingespannen voor verbetering en uitbreiding van het bibliotheekwerk in de gemeente.

Tot haar opvolger werd benoemd de heer K. van der Brug, hoofd van de bibliotheek te Hardenberg.

Na drie vrouwen kwam er nu een man op de troon!

Cultura in zicht

Het bibliotheekbestuur en de nieuwe directeur bleven op de weg naar een nieuwe hoofdbibliotheek het uitgezette spoor volgen.

In mei 1988 verscheen het rapport "Naar een nieuwe hoofdbibliotheek in de gemeente Ede", samengesteld door de in juni 1987 benoemde werkgroep. Het rapport geeft, naast een uitgebreid programma van eisen, een visie op toekomstig bibliotheekgebruik, de samenwerking met andere instellingen in de gemeente en de daaraan verbonden financiële consequenties.

In het beleidsplan 1988-1991 van de gemeente Ede schreef men te streven naar een verplaatsing van de hoofdbibliotheek naar Ede-Centrum. Cultura kwam langzamerhand in zicht.

In 1989 werden wederom diverse gesprekken gevoerd over de nieuwbouw. Er werden zelfs nog mogelijkheden onderzocht om de hoofdbibliotheek in te passen in het zogenaamde "Vlekkenplan-Gelriaterrein". Het

bibliotheekbestuur presenteerde daarop in april 1989 als aanvulling op bovengenoemd rapport een commentaar op het Vlekkenplan. Door bodemvervuiling en het nog niet beschikbaar zijn van de benodigde financiële middelen kon er voorlopig nog geen besluit tot nieuwbouw komen.

Wel werd, op basis van het haalbaarheidsonderzoek en het Edese bestuursakkoord, in de meerjarenbegroting 1990-1994 van de gemeente Ede een bedrag voor nieuwbouw opgenomen.

Ook 1990 bracht nog geen vooruitgang in de nieuwbouwplannen. Het college slaagde er niet in tot een definitieve keuze van een locatie te komen.

In de eerste nota "Kunst en Cultuur" van de gemeente Ede werd de aandacht gevestigd op het verlenen van medewerking aan de reeds vele malen besproken herhuisvesting van de hoofdbibliotheek. De financiële vertaling van de goede wil bleef nog achterwege, hoewel na alle nota's, rapporten, commissies, werkgroepen, adviesgroepen enz. bibliotheekbestuur, directeur en medewerkers daar met groot verlangen naar uitzagen.

In 1992 kwam er eindelijk een doorbraak. Bibliotheekbestuur, een projectontwikkelaar en gemeentebestuur sloten een ontwikkelingsovereenkomst. Het College van Burgemeester en Wethouders presenteerde tijdens een bijeenkomst met de pers het Cultura-complex, een multifunctioneel gebouw op de hoek Molenstraat/Telefoonweg, waarin naast de Bibliotheek ook de Muziekschool, de Kunstuitleen, Kreatief Centrum KREK en de Stichting Kunstzinnige Vorming de Gelderse Vallei een plaats zouden krijgen.

De bouw van de Bibliotheek kreeg voorrang en op basis van het programma van eisen werd een voorlopig ontwerp gemaakt. Bestuur en directie van de bibliotheek namen zitting in zowel de Stuurgroep als de Werkgroep Cultura.

Daarna volgden enkele moeilijke jaren, waarin men door veel tegenwerking nauwelijks vooruitgang boekte. De plaatselijke kranten en de inwoners van Ede spraken

veel over het voorgestelde plan en commentaar bleef niet uit. In de volksmond heette het dan ook al gauw: "het spraakmakende Cultura-complex".

Tegen het ontwerpbestemmingsplan werden in 1993 nogal wat bezwaarschriften ingediend, o.a. door het appartementencomplex De Wiek. De bewoners hadden onder meer bezwaar tegen de hoogte van het gebouw en vreesden toename van de criminaliteit op het smalle bevoorradingstraatje tussen Cultura en De Wiek. Ook verlies van privacy en parkeergelegenheid speelden een rol.

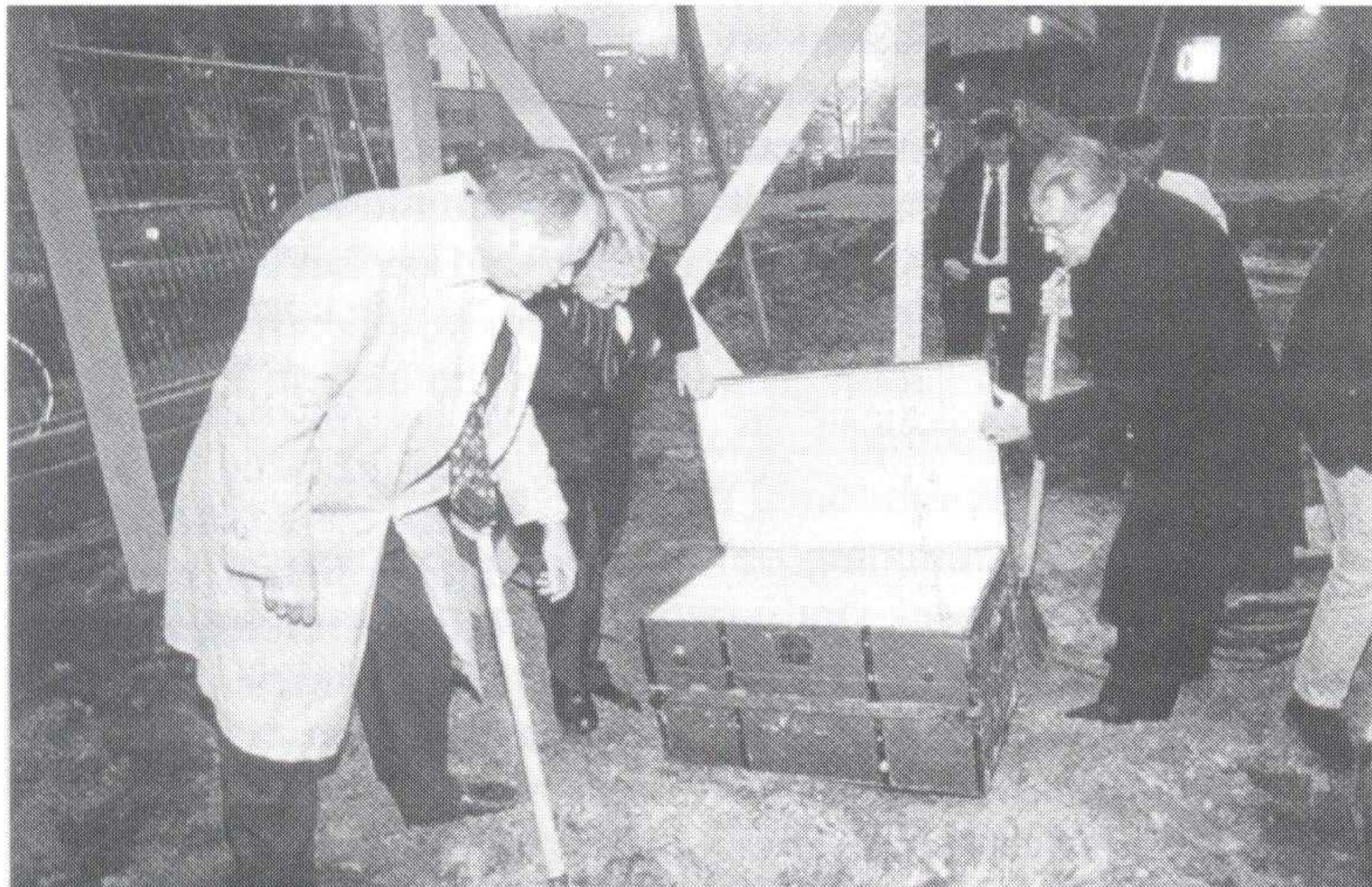
Op 2 februari 1994 stemde de Edese politiek in met het bouwen van de eerste fase van het reeds veelbesproken Cultura-complex. Het zou echter nog wel enige tijd duren voordat aan de bouw kon worden begonnen. De bezwaarschriften moesten nog worden besproken en ook organisatorisch viel er nog wel het een en ander te regelen.

Door het gemeentebestuur werd een stichting opgericht, die ten aanzien van de culturele voorzieningen eerst als opdrachtgever voor de bouw en later als exploitant en eigenaar zou optreden. Het bestuur van deze stichting zou bestaan uit vijf leden, van wie twee door de gemeente en twee door de instellingen zouden worden benoemd. Een vijfde bestuurslid, bij voorkeur een vrouw, moesten de bovengenoemde vier leden zelf benoemen.

De gemeente Ede leende de stichting het benodigde kapitaal voor de grondaankoop en de realisatie van de culturele voorzieningen. De stichting op haar beurt moest dan later weer de ruimten aan de gebruikers verhuren.

Op 19 oktober 1995 zette de Edese gemeenteraad het sein op groen. De culturele instellingen gingen met de gemeente een zogenaamde inspanningsverplichting aan en jaren van voorbereiding werden afgesloten.

Op 19 december 1995 ging de vlag op de bouwplaats in top, er klonk gebulder van vuurwerk en begeleid door de vrolijke tonen van de Pretband werd in tegenwoordigheid

De schatkist is gevonden, de bouw kan beginnen!

van de genodigden, waaronder wethouder B. van de Wetering, door de voorzitter van het bibliotheekbestuur de heer mr. W.A. Zwijnenburg, wethouder G. van Soest en de directeur bijzondere projecten van de bouwonderneming Amstelland, de heer A. van de Kuilen, een schatkist opgegraven. Met deze symbolische handeling werd verwezen naar de schat aan kunst en cultuur, die straks binnen de muren van het Culturegebouw zou zijn te vinden. Het startsein was gegeven, de bouw van de bibliotheek kon beginnen! In het centrum van Ede verrees het veelbesproken Cultura!

Tenslotte

Zoals uit deze geschiedenis blijkt, hebben in de loop der jaren vele zaken de gemoederen beziggehouden. De vraag van het publiek veranderde en werd gevarieerder. De auto-

mativering met haar vele mogelijkheden werd gemeengoed.

Een uitleenpost met tweehonderd boeken ontwikkelde zich tot een moderne mediathek met groeperichte dienstverlening, muziekbibliotheek, jeugdbibliotheken en filialen.

Op de niet altijd goed begaanbare weg tussen deze uitleenpost, met de vrijwilligers de heren J.C. ten Cate en H.E. Senn van Balen op zaterdagavond 1870 in het gemeentehuis, en de mediathek in 1997 met directeur K. van der Brug en medewerkers in Cultura, ontmoette men vele moeilijkheden.

Bestuursleden, directeuren en medewerkers slaagden er echter steeds weer in, met steun van de plaatselijke overheid, de problemen het hoofd te bieden.

B.T. Groen

Geraadpleegde bronnen:

1. Archief van het Departement tot Nut van het Algemeen, afdeling Ede.
 2. Archief van de Stichting Verenigde Openbare Bibliotheken gemeente Ede.
 3. T. Pluim en H. van Gortel. De geschiedenis van de Neder-Veluwe; 1880-1890.
 4. H.J. van Eck. Boeren en fabrieksarbeiders; 1938.
 5. De geschiedenis van Ede; 1933.
 6. VVV-gidsen van Ede en omgeving.
 7. Edesche Couranten van 1926 t/m 1931.
 8. Nieuws- en advertentieblad voor Ede en omstreken: De Neder-Veluwe 1930-1931.
 9. De tijdschriften: Open; De Openbare Bibliotheek 1968-1971.
 10. Edese Post
 11. Ede Stad
 12. Gelders dagblad
- } diverse jaargangen.

Gevecht om het behoud van kleine gasfabrieken

Voorwoord van de redactie

Het volgende artikel is overgenomen uit het aprilnummer 1998 van het tijdschrift Bescherming Cultuurmonumenten Heemschut. Heemschut is een gezamenlijke uitgave van de bond Heemschut, de vereniging tot bescherming van cultuurmonumenten in Nederland en Waanders Uitgevers.

Het artikel is geschreven door de heer Wibbo Burgers, Heemschut-medewerker industrieel erfgoed.

Wij zijn de redactie van Heemschut erkentelijk voor de verleende toestemming om dit artikel over te nemen.

Het zijn de twee meest authentieke kleine gasfabrieken in ons land: die in Bedum en Ede. Beide dateren uit het begin van deze eeuw en de complexen zijn nog vrijwel in de oorspronkelijke toestand. Ze geven een uitstekend beeld van een dergelijk bedrijf, ook al zijn de gashouders en de apparatuur uit de gebouwen verdwenen. De oude gasfabriek in Ede is onlangs rijksmonument geworden; met die in Bedum ligt het allemaal wat moeilijker.

In de eerste helft van de vorige eeuw werden in ons land gasfabrieken opgericht naar Engels voorbeeld. Er waren aanvankelijk alleen particuliere bedrijven. Na 1848 werden ook gemeentelijke gasfabrieken gebouwd, vooral ook omdat steeds meer bleek dat met gasproductie geld te verdienen was. De eerste gemeentelijke gasfabriek kwam in Leiden tot stand in 1848. De grote steden liepen voorop, maar allengs bouwden ook de kleinere gemeenten een gasfabriek. Dit waren de eerste industriële activiteiten van overheidsinstellingen.

Het gas werd vooral voor straatverlichting en binnenverlichting in de huizen van particulieren gebruikt. Tot aan het eind van de vorige eeuw was gas vooral in gebruik voor verlichtingsdoeleinden. Pas daarna kwam de concurrentie van het elektrisch licht op gang. Intussen had vanaf 1880 ook het gebruik van gas om te koken en voor het

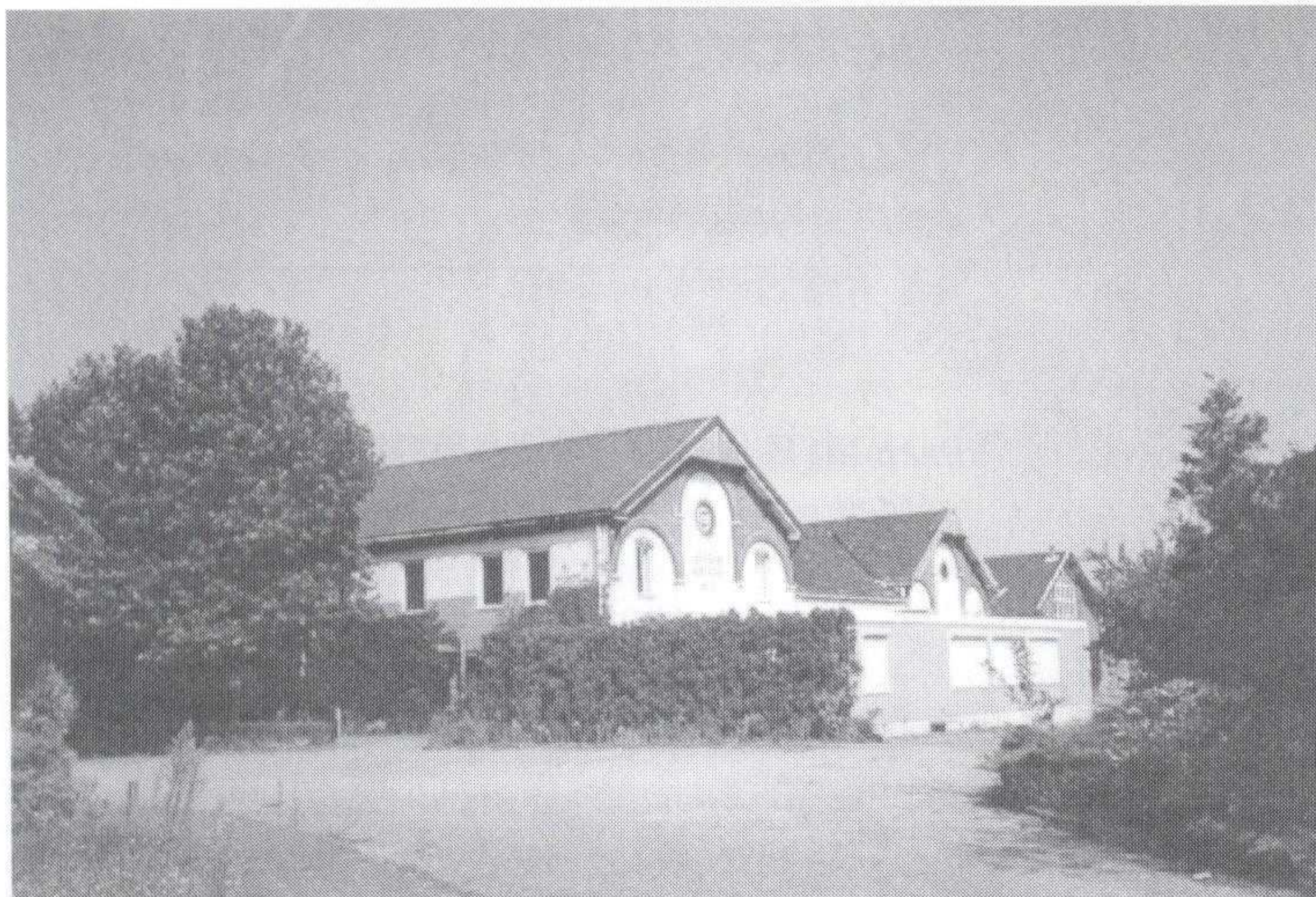
verwarmen van water ingang gevonden. Verwarming van woningen met gas kwam in die tijd nog weinig voor: het gas was te duur in vergelijking met hout en kolen.

De fabrieken waarin het gas uit steenkolen werd gewonnen, waren continu in bedrijf: de ovens moesten namelijk op temperatuur blijven. De kleine fabrieken hadden zo min mogelijk personeel – minimaal twee of drie mensen. Daarentegen waren de gasfabrieken in de grote steden bedrijven van formaat met soms honderden werknemers.

Bij de kleine fabrieken speelde zich het gehele proces van productie en zuivering van het gas in één gebouw af. Dit bestond uit een hoog gedeelte voor de stokerij met vaak een extra dak erop voor ventilatie. Daarnaast aan de ene kant een kolenloods en aan de andere zijde een gedeelte voor koeling, teerscheiding, zuivering, met daarnaast ruimten voor meters en regulatoren. Soms was er nog een aparte werkplaats. Het kantoor bevond zich vaak in de dienstwoning van chef of directeur, met een aparte ingang.

Aardgasbel

Omstreeks 1960 veranderde de situatie geheel door de vondst van de enorme aardgasbel onder Slochteren. De gasfabrieken werden overbodig, de laatste (Gorinchem) sloot in 1969. Veel gasfabrieken zijn al snel

De gasfabriek te Ede, rijksmonument.

na de buitengebruikstelling gesloopt. Toch is nog een aantal kleine gasfabrieken tot op heden behouden gebleven. In het rapport "Gasproductie en gasdistributie" van J.H. Waszink, verschenen in de rapportenreeks van het (voormalig) Projectbureau Industrieel Erfgoed (PIE), worden de fabrieksgebouwen van Ede en Bedum als de fraaiste beschreven. Direct daarop volgen de oude gasfabrieken van Tzummarum, Bovenkarspel en Boskoop.

Ede

De fabriek in Ede, gelegen aan de spoorlijn Ede-Nijkerk, kwam in januari 1905 in bedrijf. De fabriek is in opdracht van de gemeente gebouwd naar een ontwerp van de toenmalige gemeentearchitect H. Noortman Kzn. In 1915 werd een apart gebouw voor zuivering opgetrokken. De gasfabriek in Ede leverde al spoedig ook aan Lunteren en Bennekom. Bij de start van de fabriek bestond het personeel uit een administrateur (part-time), een baas (ook fitter) en twee stokers. Half oktober 1959 werd de productie van steenkoolgas gestopt.

Hoe is de situatie nu? De gemeenteraad van Ede vroeg de status van rijksmonument aan voor de gasfabriek aan de Schaapsweg. Deze status is inmiddels verleend. De gebouwen zijn het eigendom van het Gelderse energiebedrijf NUON-VNB, dat nu

met de gemeente in gesprek is over herbestemming van de fabriek. Projectleider Jansen denkt dat het allemaal nog wel even zal duren. Hij legt uit: "Het probleem is vooral de sterk vervuilde grond onder de oude gasfabriek. Met het energiebedrijf wordt gepraat over het schoonmaken van de grond, hetgeen miljoenen guldens gaat kosten."

Het energiebedrijf aarzelt: zal het geld op tafel leggen om overal af te zijn of is het verstandiger om af te wachten of er een landelijke regeling van energiebedrijven tot stand komt, waarbij de sanering van alle in aanmerking komende bedrijfsterreinen wordt betaald via opcenten op de aardgas-tarieven.

De gemeente wil als het even kan dat de gasfabriek een tweede leven krijgt. Bouwtechnisch is het complex in goede staat. Volgens de projectleider wordt vooral ook gedacht aan een culturele bestemming van het fabrieksgebouw.

Bedum

De gasfabriek in Bedum is een heel ander geval. Deze art-decoachtige fabriek kwam in 1910 in bedrijf. Ook in dit geval is de fabriek gebouwd in opdracht van de gemeente. Architect was A.J. Reijers uit Kampen. De fabriek werd gebouwd aan het Boterdiep, op enkele honderden meters

De gasfabriek te Bedum (Gr.).

afstand van de spoorlijn Groningen-Delfzijl, en verzorgde de levering van steenkoolgas aan Bedum, Onderdendam en Noord- en Zuidwolde. In 1955 werd de fabriek, nadat de productie van steenkoolgas was stilgelegd, verkocht aan een bouwfirma. In het begin van de jaren '90 kwam het fabrieksgebouw echter weer in handen van het (interprovinciale) energiebedrijf EDON Noord. G. Kingma uit Nieuw-Roden is enkele tientallen jaren directeur geweest van de fabriek in Bedum. Hij kijkt met enige zorg naar de ontwikkelingen rond de fabriek, die volgens hem het predikaat rijksmonument ruimschoots verdient. "Het is een mooi fabriekscomplex", weet hij.

Paf

De commissie die oordeelde over plaatsing op de lijst van jonge monumenten (MIP) dacht er anders over. De commissieleden, die kennelijk weinig oog hadden voor industrieel erfgoed, kwamen met een negatief advies op weinig overtuigende gronden:

in het gebouw was geen bedrijf gevestigd, de bodem was vervuild en de dakconstructie van de directeurswoning zou gewijzigd zijn. Deskundigen van het vroegere Projectbureau Industrieel Erfgoed stonden paf over dit advies.

Bedreigd

De oude gasfabriek van Bedum mag dan bovenaan de lijst van industrieel erfgoed in deze sector staan, voorlopig is behoud zeer onzeker. Kingma: "De gemeenteraad heeft intussen op basis van het advies van de commissie beslist dat de fabriek niet wordt voorgedragen als rijksmonument". Bovendien wil het energiebedrijf het fabriekscomplex, dat nog slechts incidenteel wordt gebruikt, kwijt.

De vereniging Algemeen Plaatselijk Belang en de historische vereniging van Bedum willen het fabriekscomplex behouden. De uitslag van de afgelopen raadsverkiezingen biedt echter nieuw perspectief.

Wibo Burgers

De eerste "stationskruier" van Ede

Toen in 1845 de Rijnspoorweg Utrecht-Arnhem gereed kwam, met Ede als een van de tussenstations, had dit niet alleen een verbetering van de bereikbaarheid van het dorp ten gevolge. Ook op diverse andere terreinen had de komst van de trein een positieve invloed. Eén daarvan was vanzelfsprekend dat men –na een gewenningsperiode– meer en meer van het spoor gebruik ging maken om allerlei zaken te vervoeren. Daardoor ontstond bij de burgerij van Ede de behoefte om voor het overbrengen en afhalen van bestelgoederen naar en van het station van de Rijnspoorweg te Ede een soort bodedienst in te stellen. Een verzoek hiertoe werd gericht aan de burgemeester, die een en ander voorlegde aan de gemeenteraad. Deze zag de "nuttigheid" daarvan in en besloot aan de verlangens van de Edese ingezetenen te voldoen, maar niet nadat in een degelijke "Instructie" zou zijn vastgelegd hoe de toekomstige bode zich had te gedragen.

De assessoren (wethouders) Horsting en Hendriks werd gevraagd een dergelijke instructie voor te bereiden. Zij begonnen met voortvarendheid aan hun taak en kwamen eind 1846 met een voorstel. Na enige discussie en het aanbrengen van een aantal wijzigingen kwam de hieronder volgende "Instructie" tot stand.

Instructie voor een "voetbode" van Ede naar het station van de Rijnspoorweg bij Ede

Artikel een.

De bode zal bij de aankomst van iederen trein zoowel van Arnhem, als van Utrecht, zich moeten bevinden op het station van den Rijnspoorweg te Ede en aldaar van de Directie overnemen alle brieven, pakketten en goederen, welke kunnen gedragen of met een kruiwagen vervoerd worden en bestemd zijn voor het dorp Ede en omstreken. Hij zal dezelve onverwijld moeten overbrengen naar derzelve bestemming. Hij zal gehouden zijn aan de belanghebben-

den kennis te geven, wanneer aan hunne adressen, pakketten of goederen zich op het station bevinden te zwaar om met een kruiwagen vervoerd te worden en zal bij aankomst van elken trein onderzoek doen of er zoodanige pakketten en goederen zijn medegekomen.

Artikel twee.

Hij zal verplicht zijn over te nemen alle brieven, pakketten en goederen, welke kunnen gedragen of met een kruiwagen vervoerd worden, die hem door de ingezetenen van Ede zullen worden toevertrouwd en dezelve op de bestemde treinen bezorgen.

Artikel drie.

Hij is verplicht den dienst zelve waar te nemen en vermag zich daarin zonder de speciale vergunning van den Burgemeester of bij diens afwezigheid van een der assessoren door geen ander doen vervangen.

Artikel vier.

Hij zal gerechtigd zijn voor zijne te doene bestellingen te vorderen van af het station en omgekeerd

- voor elken brief, ook wanneer daaraan een kleinigheid is gehecht vijf centen,
- voor een potje, kleine trommel, mandje of dergelijken tien centen,
- voor koffer of goederen, die met een kruiwagen moeten vervoerd worden twintig centen,
- voor een kennisgeving of boodschap aan ingezetenen binnen het dorp twee en een halve cents, aan die daar buiten vijf cents.

Artikel vijf.

Alle verschillen over het rechte verstand of uitlegging van Artikel vier zullen door den Burgemeester of bij diens afwezigheid door een der assessoren worden beslist.

Artikel zes.

De bode is verantwoordelijk gesteld voor de getrouwe bezorging van al hetgeen hem zal worden toevertrouwd en zal bij opvordering

Uitg. H. de Paauw.

Ede, Telefoonweg.

Deze fraaie foto geeft duidelijk weer hoe vroeger goederen per kruiwagen werden vervoerd. Deze "kruier" heeft zojuist twee kledingkoffers bij de dames Kloosterboer aan het Maandereind opgehaald. In deze koffers, van twee deurtjes voorzien, werden blouses en andere kledingstukken aan hangers met de trein verstuurd. In het huis links is de bakkerswinkel van A. van Ingen gevestigd, en rechts staat het stationskoffiehuis van H.G. Schimmel. (Foto: - uit 1905 - Archief Historisch Museum Ede)

der Directie van den Rijnspoorweg gehouden zijn zoodanige waarborg te stellen als door deze zal worden nodig geoordeeld.

Artikel zeven.

Hij zal op straffe van ontslag verplicht zijn, zich in allen opzichte, zoowel in betrekking tot de Directie van den Rijnspoorweg als tot de ingezetenen, heusch, beleefd en ordentelijk te gedragen en wanneer iemand zich over hem te beklagen heeft, wegens niet nakoming van eenige der bepalingen van dit Regelement en die klage schriftelijk ter kennisse brengt van den Raad der gemeente, zal deze na gedaan onderzoek en gegrondbevinding der gedane aanklagt hem van zijn post ontzetten.

Ingeval hij zich aan dronkenschap of onmatig gebruik van sterken drank schuldig maakt, zal de Burgemeester en in spoed vereischende gevallen bij diens afwezigheid een der assessoren buiten medewerken van den Raad hem voor eenen tijd in zijne bediening schorsen.

Artikel acht.

Het bestuur behoudt zich voor dit Regelement ten allen tijde te wijzigen of wel geheel in te trekken naar bevind van zaken.

Artikel negen.

De tegenwoordige instructie of regelement

zal op de gebruikelijke wijze worden afgekondigd en aangeplakt. En een afschrift van hetzelfde zal aan de Directie van den Rijnspoorweg worden gezonden.

Voetbode, kruier, witkiel

Tijdens de vergadering waarop deze instructie werd vastgesteld kwam ook de benoeming van Edes eerste "voetbode" aan de orde. Aangesteld werd ene Hendrik de Kruiff, wonende te Ede.

Uit het "regelement" komt duidelijk naar voren dat onder voetbode moet worden verstaan de kruier of witkiel van het station. De naam kruier werd algemeen gebezigd omdat de bode veelal gebruik maakte van een kruiwagen om de hem toevertrouwde goederen te vervoeren. Om op het station voor o.a. de reiziger op te vallen droeg hij steevast een witte kiel en kreeg daarom al snel de bijnaam "witkiel". Zo kon men op de grote stations, zoals bijv. in Utrecht, wel eens de opmerking horen: "het ziet hier zwart van de witkielen".

Onze voetbode zal wel tot de zgn. vrije beroepen behoord hebben, want in de begrotingen van de gemeente Ede uit die tijd komt hij, in tegenstelling tot de gemeenteboden, niet voor. (Deze gemeenteboden werden per dorp aangesteld en door de gemeente betaald. Er was er een voor Ede, Bennekom, Lunteren, Ederveen

Afscheid van de laatste kruier (witkiel) die in Ede werkzaam was, de heer E. van den Hul uit Bennekom. Hij spreekt zijn dankwoord uit voor het cadeau dat hem is aangeboden. Links mevr. Van den Hul en geheel rechts de stationschef van het station Ede-Wageningen. (Foto: - gemaakt omstreeks 1979 - Archief Historisch Museum Ede)

en Gelders-Veenendaal. Voor Otterlo en Harskamp samen was één bode beschikbaar, maar zijn stand- en woonplaats was Otterlo.)

Volgens het regelement wordt dronkenschap of onmatig gebruik van sterke drank expliciet vermeld en zal in voorkomende gevallen een schorsing opleveren. Deze regel is niet voor niets opgenomen, want in die tijd kunnen we herhaaldelijk lezen over personen die troost zoeken in het Schiedammer vocht en daardoor soms niet al te vast ter been zijn. O.G. Heldring, predikant in het Betuwse dorp Hemmen, zag bij zijn huisbezoek hoe velen in die tijd te gronde gingen aan overmatig gebruik van sterke drank. Hij schreef een boekje tegen het drankmisbruik met de sprekende titel "Erger dan de cholera".

De naam voetbode was niet nieuw

De naam voetbode komt al eerder in officiële stukken voor, want uit de raadsstukken van 1834 blijkt dat "door de plaatsing van een distributiekantoor van de PTT te Ede de begrotingspost van f 50,-, welke jaarlijks voor een voetbode op Arnhem en Wageningen is uitgetrokken", komt te vervallen. Vermeld wordt verder dat de plaatsing van dit kantoor "zeer in het gerief" van

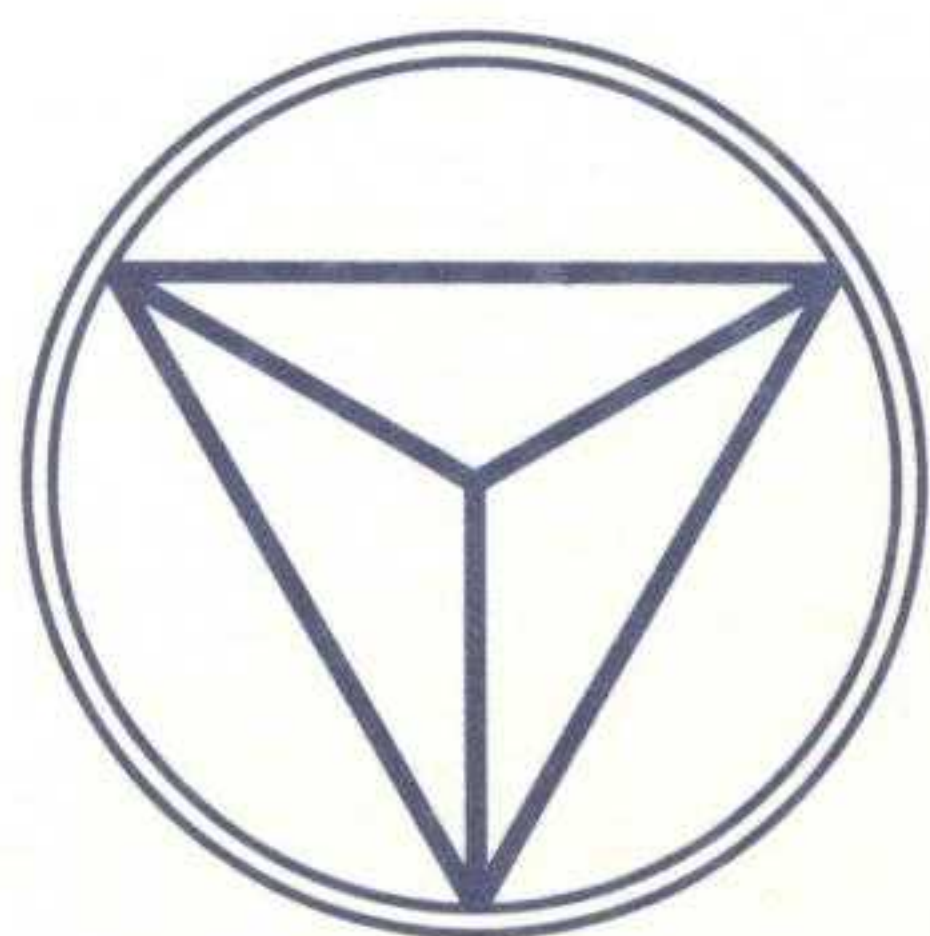
de ingezetenen van het dorp Ede en de omliggende plaatsen is te beschouwen, maar daarentegen een "ongerief" betekent voor de burgemeester, die in Bennekom, tussen Ede en Wageningen, woonachtig is. Deze is nu verplicht om voor eigen rekening een voetbode te onderhouden om de brieven van en naar het postkantoor te Wageningen af te halen en te brengen. (Deze plaats ligt het dichtst bij Bennekom en daar komt voor hem de meeste post aan.) De burgemeester geeft echter te kennen dat hij iemand heeft gevonden die voor f 18,- per jaar (iets minder dan 5 centen per dag) dagelijks zijn ambtelijke brieven naar het postkantoor van Wageningen brengt en aldaar aangekomen brieven ophaalt. De Raad vindt het billijk om de burgemeester schadeloos te stellen en voert f 18,- per jaar op de begroting op. Een jaar daarna wordt een verhoging tot f 26,- voorgesteld, maar deze wordt niet gehonoreerd. De burgemeester zal dit extra bedrag uit eigen middelen dienen te betalen.

F.G. van Oort

Bronnen:

Gemeentearchief Ede.

Dr. A. van Hulzen, Stadsblad; Utrecht, het dagelijks leven.

SCHILDERWERKEN
KAMMINGA BV

maanderweg 74 - 6711 ng ede - tel. 0318 - 618522
fax 0318 - 650007

De Boek- en Kunsthandel
“Het Wapen van Ede”
Fa. Th. Menger
houdt zich aanbevolen voor de levering
van **ALLE**
Binnen- en Buitenlandse Boekwerken
Inlichtingen worden steeds gaarne verstrekt

HET WAPEN VAN EDE
boekhandel pel
HOFLEVERANCIER

GROTESTRAAT 91 - EDE

T
O
E
N
E
N
U

SINDS 1849

Glas en Schilderwerken

Jansen ede

Fahrenheitstraat 24
Postbus 262
6710 BG Ede
Tel. : (0318) 624 523
Fax: (0318) 625 161

- 24 uurs glasservice
- Onderhoudsschilderwerk
- Nieuwbouw
- Utiliteitsbouw
- Isolatieglas
- Voorzetramen
- Rolluiken
- Zonweringen enz.

Familiedrukwerk, handelsdrukwerk,
periodieken, brochures en folders

met vakmanschap vervaardigd bij:

DRUKKERIJ FROUWS EDE BV

Fahrenheitstraat 26, 6716 BR Ede, tel. (0318) 642 111, fax 642 757

**AANNEMERSBEDRIJF
WILLEMSSEN & ELBERTSEN EDE**

**NIEUWBOUW
VERBOUW EN ONDERHOUD**

Dwarsweg 10 - 6716 BJ Ede - Tel. (0318) 63 72 50 - Fax (0318) 63 97 62

**Geen project
of kantoor
is ons te groot!
En geen winkel
te klein!**

Ook dit project,
Historisch Museum Ede
is verzorgd door:

VAN DIJK B.V.

**INTERIEUR
VERZORGING**

ZANDBLAAN 16 - 6717 LP EDE
TELEFOON (0318) 632 359